

Utazó egyetem

*Palasik Mária: A műegyetemisták
Odüsszeiája 1944–1946
Műegyetemi Kiadó, Budapest, 2006.
268 oldal*

Az 1944–1945 telén Németországba telepített műegyetemi hallgatók történetét beszéli el Palasik Mária könyve. A gazdagon illusztrált, igényes kötethez a szerző több mint száz kiadatlan visszaemlékezés és kéttucatnyi napló mellett leveleket, beszélgetések szövegét, valamint hús, nyomtatásban már megjelent memoárt használt fel, a szöveges beszámolókat korabeli iratmásolatok, vázlatok, térképek, fényképek, rajzok és karikatúrák egészítik ki. A források mindegyike ugyanarról a nem mindennapi történetről számol be: hogyan került majd' másfélezer műegyetemista (valamint több száz gyógyszerész- és orvostanhallgató) a második világháború végső időszakában Magyarországról az összeomlóban lévő Harmadik Birodalomba, hogyan vészelték át ezt az időszakot, és hogyan sikerült – egyeseknek évek múltával – hazatérniük. A diákok a „világtörténelem” szemtanújaként és áldozataként dokumentálták az átélteket: a magyar és a német állapotokat, a vergődve utazást, Drezda – stratégiaileg már oktalan – porig bombázását, az elszállásolás és ellátás mindennapos kínlódásait, egészen a háborús bevetéstől és a hadifogságtól való félelemig, s az újabb bajba keveredést is naponta kockáztató különböző hazatérési kísérletekig. A kötet e történetnek a párhuzamos elbeszélések alapján összeillesztett krónikája: Palasik Mária e forrásokból építi fel a „műegyetemisták Odüsszeiáját”.

1944 őszén a front közeledtére a civil intézményeknek is reagálniuk kellett. Az egyetemek működése esetén a félév rövidítés és a kitelepítés gondolata is felvetődött. A helyzet ellentmondásos volt: pótolni kellett a

szakemberhiányt, ugyanakkor az egyetemistákra mint katonákra is szükség lett volna. Emiatt már 1944 nyarán szóba került besorozásuk, de végül csupán nyári munkaszolgálatra hívták be őket, majd ősszel megkezdődött a tanítás. Először összevont féléveket terveztek, ám 1944. október 25-én a nyilasok elrendelték az oktatás szüneteltetését. Novemberben – amikor már folyt a kormányzat Nyugatra menekítése – magyar-német megállapodás született az egyetem és főiskolák kitelepítéséről is (magyar költségen). November 29-én jelent meg a rendelet arról, hogy az oktatást az egyetem székhelyén kívül – akár a határon túl is – folytathatják. A kitelepítés megszervezése és lebonyolítása Csilléry András kormánybiztosra hárult, aki – a kötetben idézettek szerint – ekkor még háborús győzelemről szólokolt, és azt állította, hogy az előrenyomuló szovjetek a megszállt területekről már kitelepítették a kolozsvári és a szegedi egyetemet. Ezzel a hamis információval indokolta az egyetemisták kitelepítését – mint a magyar alkotó értelmiség megmentését. Készültek a tervek, szervezték az utaztatást, mintha nem is 1944 november–decemberét írták volna. Az egyetemistákat szolgálatra kötelezték, mert így katonai „szállítmányként” vihették őket Németországba – ráadásul aki nem ment, az szökevénynek számított. Az egyetemre kellett bevonulniuk, és bár civil ruhát viseltek, és fegyvert sem kaptak, katonai egységekbe szervezték őket, parancsnokaik katonaviselt tanárok voltak. Az is felvetődött, hogy kincstári költségen családtagok kísérhessék a diákokat.

Az egyetemisták és a tanárok többsége itthon akart maradni, sőt az oktatók memorandumban tiltakoztak – Csilléry ezért még hadbíróssággal is megfenyegette őket a Pázmány Péter Tudományegyetemre küldött válaszában. A kitelepülésbe belenyugvó tanárok motivációja is többféle lehetett: volt,

aki a diákokat féltette, és volt, aki a saját családját mentette volna ezen az úton. A szülők között is akadt, aki a túlélés eszközének, a frontszolgálat elodázásnak tekintette a kimenetelt. A szerző azon feltételezését viszont túlzónak tartom, hogy abban reménykedtek volna: gyermekeik esetleg majd utásként „az oroszországi helyreállítási munkákban” közreműködnének – 1944 őszén ebben már nemigen lehetett reménykedni. A szülők számára is veszélyes helyzetet jól jellemzi egy idézett forrás, mely szerint a dühöngő Beregfy Károly vezérezredes, honvédelmi miniszter képes lett volna az esetleges szökevények szüleit is kivégeztetni. Ennek ellenére voltak, akik megkísérelték a rejtőzést, menekülést, mert értelmetlennek találták a tervet, és nem bíztak már a német győzelemben.

A kitelepítés elfogadható célja lehetett, hogy a szovjetek ne vigyék el a leendő mérnököket, orvosokat – de az a gondolat, hogy nekik kellene pótolniuk a német szakembereket, már irreális volt. A németek valószínűleg praktikus okokból egyeztek bele befogadásukba: vagy a magyar egyetemisták frontra vezénylésére vagy pedig az újjáépítésben való részvételükre számíthattak. Ennek ellenére németországi elhelyezésük, ellátásuk nehézségekbe ütközött, családtagjaikat pedig egyes helyeken jóformán deportáltként kezelték.

A kötetben feltároló egyéni sorsok hihetetlen állapotokat idéznek fel. Maga az ötlet is elképesztő volt: a hadviselő felek még meglévő kapacitását a háborús szállítások kötötték le, amikor a nyilas kormányzat nagy nehézségek árán megszervezte az egyetemisták utaztatását – vagyis a front elől a háborús gócpontba való „menekítésüket”. A diákok korábban valamennyire védett helyzetben voltak, de a front megjelenése, majd a nyilas hatalomátvétel után a figyelem középpontjába kerültek. Főként mint a jövő magyar értelmiség képviseltek megmentendő–átmentendő értéket, melyet Szálasiék az „egyéb javakkal” együtt akarták Németországba telepíteni. Csak a

háborús erőviszonyok teljes figyelmen kívül hagyásával születhetett meg e terv, melyre vonatkozóan – szokásos módon – nem kötötték a németekkel írásbeli megállapodás, nem volt kidolgozott menetrend, garanciák.

A kitelepítettek létszámára vonatkozóan nincsenek pontos adatok: a szerző összesen 2000–2500 főre becsüli számukat, a közölt táblázat szerint 1354 műegyetemista, valamint 540 gyógyszerész- és orvostanhallgató utazott ki. Már az útra való felkészülésük is nehézségekbe ütközött: áruhiány volt, sokaknak hiányzott a megfelelő ruházata. Elképesztő epizódok, megjegyzések szerepelnek a forrásokban: akad, aki úgy emlékszik vissza a Németországba vezető útra, hogy az olyan volt, mintha társasutazáson vett volna részt (különösen a bécsi és prágai tartózkodásuk idején voltak, akik turistának érezték magukat). Akadt, aki vizsgázott az üresjáratokban, más megházasodott – és volt, aki lemaradt a nagy készülődés közepette. Az út során szerzett tapasztalatok is sokfélék voltak: átéltek bombázást, szenvedtek a meleg étel hiányától, még azt is észrevették, hogy a közbeeső állomásokon jóformán csak női munkásokat látnak. Németországhoz közeledve egyre több nehézséggel kellett szembenézniük: fűtetlen kocsikban utaztak, sokszor álltak (a második vonat mozdonyát elvették, terhevagonokhoz kapcsolva haladtak), és olyanok is voltak, akiket marhavagonokba szállítottak át. Drezdában a megérkezés után derült ki, hogy a német hivatalos szervek nem tudnak róluk, nincsenek felkészülve fogadásukra. Mivel nem volt írott parancsuk, elszállásolásuk, ellátásuk mindenütt problémát okozott. Végül Drezdában, Breslauban, Hallében, majd Dingolfingben és környékén, valamint Dániában telepítették le a magyar egyetemistákat, iskolákban, lakóházakban – de előfordult, hogy barakkokban, sziklapincében helyezve el őket.

Az eseményeket elbeszélő hallgatók társadalmi, politikai, felfogásbeli különbözőségeiről alig esik szó a forrásokban – az adott helyzetben nyilván kevésbé lehetett jelentő-

sége az eltérő szociális státusnak vagy a politikai nézetkülönbségeknek. Leginkább az számíthatott, ami összetartotta őket: a sorsközösség. Az idézett írások főként a személyes megélés, a helytállás és az alkalmazkodás dokumentumai, melyek nem a politikai, gazdasági, társadalmi makrotörténet forrásai, bár hátterükben felsejlenek Szálasi Magyarországának és az összeomló Németországnak a mindennapjai, a háború tényei, következményei is. Valószínű, hogy közöttük is voltak, akik inkább harcoltak volna (a szerző feltevése szerint mindössze ketten – a rossz tanulók közül). A látottak érlelheték meg az egyik műgyetemista véleményét: „Az igazi nagy fájdalom és lelki megrázkódtatás kikapasztja a könnyeket, és teljesen közönyössé és érzéketlenné tesz.” (97. old.) Az egyetemi hallgatók egy abszurd, irracionális helyzetben a civil mentalitásával, hétköznapi racionalizmusával próbálták túlélni a káoszba forduló „őrült rendet”. Egyes feltevések szerint közöttük is akadt áruló, besúgó (a nyilvánvalóan előítéletes feltételezés szerint erdélyi sváb volt az illető). Akadt köztük néhány nyilas is, de a források szerint nem ők voltak a hangadók.

A műgyetemisták írásai ezernyi apróságot, egy összeomló világ mindennapjait örökítették meg. „Vendéglátóikkal” kapcsolatban ellentmondásos véleményeket fogalmaztak meg: „kurucos” és „németcsodáló” kirohanások egyaránt megtalálhatók velük kapcsolatban. Az egyik állítás szerint a németek eltulajdonították a nekik szánt élelmiszer egy részét, másutt meg arról olvashatunk, hogy azok – az amerikai katonákkal szemben – „ilyet nem tennének”. (Az utóbbiak ugyanis több magyartól elvették vagy el akarták venni órájukat, fényképezőgépjüket.) Később több forrás „ismerős” képeket idéz arról, hogy menekülés közben a német katonák kizavarták őket a szállásaikról, és maguk foglalták el azokat.

A lakosságról vegyes benyomásokat szerettek: barátságosak, de kicsit tartózkodóbbak voltak velük. Valószínű, hogy neheztelhettek rájuk azért, mert a német fiatalok

kint voltak a fronton, ők meg nem. Kivételezett helyzetük is ellenszenvet kelthetett: a helybelieknek például közmunkára kellett menniük, amire a magyar diákokat nem kötelezték. Katonai felügyeletük azonban itt sem szűnt meg: a kinti magyar csapatok főfelügyelőjének, Major Jenő vezérezredesnek az alárendeltségébe tartoztak. Neki az állandósuló német nyomás miatt egyre nehezebb volt a dolga: a németek többször kísérletet tettek az egyetemisták bevonultatására.

A feljegyzéseket fiatal felnőttek írták, a háború tényei mellett visszatérő témáik a család, az ünnepek, az élelmezés, a szálláskörülmények, a szórakozás és természetesen a szerelem is. Honvágyukba kétségek, félelmek, aggodalmak keveredtek: mi lehet Magyarországon? Abban biztosak voltak, hogy a háború után a legfőbb feladat az újjáépítés lesz, de abban is bíztak, hogy hazatérésük után az életük ott folytatódik, ahol 1944 őszén abbamaradt. Ez külön figyelmet érdemlő tényező, mert 1944 ősze az egyetemisták számára kívánatos időszak volt, soraik közt nincs utalás mindarra, amit az ország lakosságának jelentős része a harcok során vagy a deportálásokban addig elszenvedett. Írásaikban a háborúellenes hangulat, a harc értelmetlenségének gondolata 1945 tavaszától fogalmazódott meg egyre erőteljesebben. A diákok ott és akkor kényeszerültek szembenézni azzal, hogy mit jelent a háború, hiszen – bár hadkötelesek voltak – korábban kevesen teljesítettek közülük fegyveres szolgálatot.

Az élelmezés a források szerint központi kérdés volt az egyetemisták számára – olyannyira, hogy több naplóban említődik az otthon szimbólumaként valamilyen ünnepi étel. Ételkiegészítést „cserealapon” tudtak beszerezni: cigaretta, gumi óvszer, szivar, kölni, szappan, gyertya, gyufa voltak a legbiztosabb csereeszközök. Sokat panaszkodtak, mert a kapott ételt kevésnek és időnként ehetetlennek találták – ezért ők is próbálkoztak alapanyag beszerzésével, főzéssel. Naplóikban szemléletesen írták le éhségük

következményeit: például a harminc főre méretezett margarin elosztásának rituáléját (hasonló történeteket olvashatunk a hadifoglyok naplóiban is, de időnként még a frontkatonákéban is). Az egyetemisták az összezártságtól is szenvedtek, sokszor a tétlenségtől is, bár a mindennapi élet terei még működtek: templom, mozi, kávéház, múzeum, színház, cirkusz, hangversenyterem szerepel a forrásokban mint a diákok által látogatott helyek. Utólag nehéz elképzelni, hogyan tudták ennyire élni a saját életüket ebben a pokoli helyzetben. Az egyik szerző egyenesen így nyilatkozott: „... meglehet, ez volt [1945 – P. J.] életünk legszebb nyara ...” (142. old.) Legfőbb szórakozásuk színházi előadások tartása és látogatása, kártyázás, énekar, főzés, gőzfürdő, kabaré, jelmezbál volt, sőt – valószínűleg kínjukban – még köpőversenyt is rendeztek. Vezetőik megpróbálták ugyan értelmes tevékenységgel kitölteni a hallgatók idejét, de a jelek szerint ez már nemigen sikerült. Nyúg volt számukra az itt is kötelező katonai kiképzés vagy az ideológiai oktatásukat szem előtt tartó propaganda-előadások (például a nemzetiszocializmus és a világ viszonyáról).

Az idézett források többsége szemérmesen hallgat a nemek közötti viszonyokról, bár az egyik szerző megjegyzi, hogy a német nők mindenre kaphatók. Természetesen voltak kibontakozó szerelmek, sőt kupleráj-látogatásról is szó esik. Ez utóbbival kapcsolatban talán lehetünk gyanakvóbbak Palasik Máriánál, aki elfogadja az egyik napló azon állítását, miszerint a fiatalemberek csupán beszélgettek a lányokkal. Jóindulatú feltételezése szerint az itthonhagyott kedves emléke tarthatta vissza a bordélyház látogatóit attól, hogy a társalgáson kívül mással is próbálkozzanak – bár néhány „szájhős” a kevés kalóriával és a teába adagolt brómmal magyarázta a történeteket ... Viszonylag kevés a humoros rész a forrásokban, de a kötetben szereplő karikatúrák és anekdoták tanúskodnak arról, hogy jókedvük nem hagyta el a kitelepítetteket. Sok esetben kamaszosak a „felölt” egyetemi

polgárok gesztusai: könnyű kitalálni például, hogyan „ferdítették” magyarra Dingolfing nevét. És persze a snapszgyártás vagy az élelmiszerjegy hamisításának a története sem nélkülözi a humoros részleteket.

Politikai megnyilvánulásokkal is ritkán találkozunk a szövegekben. Ezek alapján azt mondhatjuk, hogy a hallgatók nagyobb része nem hitt a háborús győzelemben, és nem tartozott a szélsőségekhez (több utalás történt arra, hogy a németeket és Szálasit is kifigurázták különböző alkalmakkor).

1945 tavaszán a változásokat is rögzítették a szerzők. A Dingolfingbe menekültek az amerikaiak megérkezése után tanúi voltak az összeomlás első jeleinek: a náci jelképek eltüntetésének. Ennek ellenére az amerikai és a német hadsereg összehasonlításakor – nem sokkal a vereség előtt – az egyetemisták a németről mondtak jobb véleményt. Az amerikaiakkal való találkozások leírásánál visszaköszönnek egyes történetek: többen találkoztak magyarul tudó amerikai katonákkal, és volt, akit a munkaszolgálatól ez mentett meg. Epizódok bizonyítják, hogy általában jól kijöttek velük, és sok magyarnak imponált az amerikai katonák felszerelése, ellátása. Olvashatunk olyan forrást, melyben már ekkor említést történik az USA és a Szovjetunió között kibontakozó érdekellentétről is. Pozitív és negatív példa egyaránt akad, mert volt, aki fogságba esett, de volt, akit éppen szovjet katonák segítettek haza.

A kitelepített műegyetemisták közül a Drezdában elhelyezett diákok élték át a legszörnyűbb élményt: a város lebombázását. 1945. február 13. húshagyó kedd, a farsang utolsó napja volt, így a jelmezes felvonulás, konfettieső leírása után következnek a bombázás képei a visszatekintésekben. Az adott körülmények között a naplóírást kevesen folytatták – viszont gyakori, hogy a memoárokban az esemény későbbi értékeléseire is kitértek. Tipikus reakció ez, amikor a szemtanúk értelmezni próbálják felfoghatatlan élményeiket, és – bevallottan – még szakirodalmi munkákat is felhasználnak visszaemlékezésük készítésekor. A mű-

egyetemisták szerencséje az volt, hogy ők a városon kívül laktak: ezért lehettek szemtanúk, de csak kevesen estek áldozatul. Látták, ahogy a menekülők az utolsó pillanatokban összeszedett kis csomagokkal hagyták el a várost: „Mindenki saját magával törődik csak” – írta egyikük. (94. old.) Más azt jegyezte meg, hogy a németek csak abban elsőrendű szervezők, amire van idejük, de a váratlan helyzetben megzavarodnak.

A hallgatók a bombázás után újra attól féltek, hogy a németek a frontra viszik őket. Hazajövetelük végképp bizonytalanná vált: különböző irányba indultak az egyes csoportok, szétesettség, fejetlenség és az agyonszervezésre való törekvés egyaránt tapasztalható volt. Ugyanakkor hihetetlen módon egyikük 1945 márciusában még szabadságot kapott, és hazalátogatott. A háború végén az aggó szülők közül voltak, akik kiutaztak gyermekeikhez: három anya vöröskeresztes nővérként vágott neki az útnak. A szovjetek és az amerikaiak is segítettek őket, és nekik a világegés végén, a szétesett Európában, a háborús pusztítás gócpontjában sikerült tárgyalniuk, támogatást szerezniük, és épségben visszatérniük Magyarországra. Itthon csak 1945 nyarán vetődött fel az egyetemisták hazahozatala, kormány szinten ekkor került szóba a menekültek és hadifoglyok kérdése. A tanítás márciustól újraindult, bár a Műegyetem épülete súlyos károkat szenvedett. Az egyetem vezetése is foglalkozott a kitelepített hallgatók ügyével, akik a fogságba eséstől féltek a legjobban. Szüleik is attól tartottak, hogy az amerikaiak vagy a szovjetek nem tudják majd, hogy fiaik nem önként, hanem kényszerből mentek Németországba. Még 1945 nyarán is folyt az időhúzás, az itthoni helyzet is bizonytalan volt, emiatt néhányan egyénileg próbálkoztak. A hazatérteknek se volt könnyű dolguk: gyanakodtak rájuk, azt

hitték, nyilas- és németbarátok voltak, és önként hagyták el az országot.

Nehéz a hasonló típusú, párhuzamos történetleírások alapján kötetet szerkeszteni, többféle megoldás kínálkozik a szövegek kezelésére. Palasik Mária egyéni történetekből építette fel az „Odüsszeiát”, mozaikdarabokként illesztve össze a forrásrészleteket. Különleges élmény ezen íráskor megismerése: több mint száz, először kívülálló szemtanú, majd szereplővé váló civil szerző számolt be háborús élményeiről. Talán nem szerencsés, hogy a szerző helyenként átveszi a forrásai szóhasználatát, a kicsinyítő képzős, bizalmas, becéző formákat, de ennek valószínűleg az az oka, hogy oly mértékben élte bele magát a visszaemlékezések élethelyzeteibe és szövegeibe, mintha ő maga is egyike volna a kitelepített diákoknak. Ilyen értelemben – krónikássá válva – kollektív visszaemlékezésé gyúrta össze forrásainak szövegét.

A műegyetemisták történetét végig gondolva több párhuzam is kínálkozik: a kényszerű távozás, a hosszú vonatút a kitelepítéseket idézi, a fegyvertelen, civil ruhás állapot a háborús viszonyok között a munkaszolgálatosok helyzetét, s voltak egyetemisták, akik a frontkatonákéhoz hasonló szituációkba kerültek – mégis azt kell mondanunk, hogy az említettekhez képest természetesen kedvezőbb helyzetben voltak. Csakhogy számukra az jelentette a háborút, amit ők átéltek, és – bár veszteségeik meg sem közelítették a munkaszolgálatosokét vagy a katonákét – a közvetlen életveszélyt (s közülük többen a hadifogságot) ők sem kerülhették el. Nem teljesülhetett legfőbb reményük sem: életük már nem folytatódhatott ott, ahol 1944 őszén abbamaradt.

PIHURIK JUDIT